

РОЛЬ МОВЛЕННЄВИХ АКТИВ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ І ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ

Т.В.Щириця

*кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут»*

Розглядаючи мовну діяльність як прагматику, що акцентує увагу на способах вживання мови, автор показує її роль у процесах навчання і виховання студентів, у структуруванні мовними практиками їхнього світогляду, у формуванні повсякденної замісної лексики в універсальних етичних нормах і цінностях.

Ключові слова: мовленнєві акти, навчання, виховання, етичні норми, етичні цінності.

Загальний філософсько-соціологічний аналіз стану і провідних тенденцій розвитку сучасного суспільства унеобхіднює такий самий аналіз інституцій освіти і виховання. Він пов'язаний із окресленою засадничими цінностями головною метою, а саме – формування людини, яка б відповідала “викликам часу”. Освіти має зробити людину здатною до критичного осмислення як своєї екзистенції, так й існування суспільства і людства загалом. Вона дозволяє людині орієнтуватись у складному в техніко-технологічному та соціокультурному аспектах суспільстві, формувати навички володіння та використання дедалі зростаючими потоками інформації, а також обсягом і якістю розваг. Здобута у молоді роки освіта повинна мати креативні можливості допомогти людині невпинно, протягом усього життя, набувати й вдосконалювати власний життєвий досвід, передавати його наступним поколінням.

Метою статті є соціально-філософський аналіз підвалин природної мови в межах лінгвістичного повороту як такого, що визначає пануючу парадигму сучасного філософування. Задля досягнення мети необхідно розв'язати такі завдання: обґрунтувати необхідність зміни педагогічної парадигми, визначити евристику теорії мовленнєвих актів і прояснити можливості її практичного застосування в процесах навчання і виховання.

Сфера освіти в сучасній Україні потребує постійної рефлексії з огляду на процеси глобалізації і нової якості світового суспільства як суспільства знань. Аби українські освітянські інституції долучилися до світового досвіду освіти з пріоритетом цінностей гідного людини суспільства, має змінитися педагогічна парадигма від суб'єкт-об'єктної на суб'єкт-суб'єктну. Йдеться про подолання відносин викладач-студент як відносин авторитетної особи й вихованця, іншими словами, того, хто

знає і того, хто не знає, але все ж таки намагається знати. Заступити такі стосунки має спілкування, що імплікує інтерсуб'єктивність як симетричність стосунків з боку їхньої форми, тобто рівноправне спілкування, що виключає нерівність, так би мовити “потоїбічність” викладача і “поцейбічність” студента. Авторитет викладача виявляється через його визнання з боку студентів. За умов переорієнтації вищої освіти з потреб задовольняти вимоги суспільного, державного (згадаймо гімн радянської молоді: “раньше думай о Родине, а потом о себе”) чи людства загалом, а вже потім конкретної людини (авторитарно-ділова освіта), на забезпечення потреб насамперед людини і, зрештою, суспільства (свободно-індивідуальна освіта) складається ситуація, яку покликана розв'язати сучасні філософські навчальні дисципліни, зокрема практична філософія, соціальна етика, філософія мови, соціолінгвістика тощо.

Ще одна культурно-мовленнєва експлікація слова “виховання” має для даного контексту світоглядне значення. Вона пов'язана із вимогами французького лінгвіста Ф.де Сосюра. Він вперше визначив розбіжності між мовою як тезаурусом і мовленням як дією. Саме таким розрізненням ми і послуговуємось при семантичному аналізі. Крім того де Сосюр довів, що значення слів походить від структури мови, а не об'єктів, які позначаються словами. Отже, дія “виховати” в такому контексті має ціннісно-утаємничений смисл, а саме завдання знайти те, що сховано в людині людського, таке, що сягає трансценденції і є людською формою існування Абсолюту. Російський варіант “вос-питать” має конотацію здебільшого фізичного піклування. Тут також присутній смисл: нагодувати, наповнити індивіда граничними цінностями екзистенції. Але приховані форми діалогічного (суб'єкт-суб'єктного) процесу виховання автентичніше віддзеркалю-

ються у дієслові "ви-ховати", ніж у дієслові "вос-питать". З цього ми можемо зробити висновки про те, що мова програмує соціальні процеси, зокрема виховання.

Така візія сучасної суспільно-культурної ситуації як західної, так й української впливає на запропоновану в даній статті тематику у такий спосіб, що потребує виконання трьох взаємопов'язаних завдань. По-перше, пояснення філософсько-методологічного підходу до мови, структури дієвості якої у вигляді інтенцій свідомості є конститутивними щодо реальності людського буття як життєвіту (Lebenswelt). По-друге, оскільки мови існують як мовні ігри (концепт "пізнього" Л.Вітгенштайна), зміст і значення яких виявляються через засоби застосування граматичних, синтаксичних і семантичних правил, остільки дослідницьким завданням є мовна прагматика. Третє стосується практичного втілення філософсько-теоретичного дослідження мовленнєвих актів у педагогічному процесі, яке реалізується під час викладання соціальної етики для студентів факультету соціології нашого Університету.

У межах лінгвістичного повороту у філософії ХХ століття актуалізується прагматика мови, зокрема проблема мовленнєвих актів (speech act). Ця тема з'являється у дослідженнях Л.Вітгенштайна як детальний аналіз фактичного застосування природної мови (мови повсякденного вжитку) з метою усунення непорозуміння, що виникають внаслідок її неправильного використання. Треба нагадати, що редукція функцій філософії до прояснення мови є програмною настановою третьої форми позитивізму – аналітичної філософії, зокрема семантичної філософії чи філософії лінгвістичного аналізу і розвивалася ще учасниками Віденського гуртка наприкінці 20-х рр. Головним для його учасників (О.Нейрат, К.Гедель, Р.Карнап) було прагнення звести філософську проблематику до формально-логічної, дати логічний аналіз мови науки. Концепція Віденського гуртка склалась від впливом Е.Маха, Л.Вітгенштайна (зокрема, його праці "Tractatus Logico-Philosophicus") а також Б.Расела.

Подальший важливий внесок у розробку проблеми аналітичної філософії був зроблений британським дослідником Дж.Остином. Він розглядав можливість пізнання "чужих свідомостей" і його відбиття у мовних практиках (не обмежуючись практиками наукової мови, а досліджуючи повсякденну мову і мовлення). Майже не маючи друкованих праць і оприлюднюючи свої студії повсякденної мови в обговореннях, а також лекціях в Оксфордському університеті (1952-60 рр.) Дж.Остин плекав надію на те, що результатом його наукової

діяльності стане нова дисципліна – лінгвістична феноменологія як симбіоз філософії й лінгвістики.

Подолання труднощів, які існують у комунікації, пов'язуються з виявленням чинників, насамперед семантичного й синтаксичного аналізу, неправомірного (некомпетентного) розширення використання словосполучень. У традиціях Вітгенштайна визнавати значення мовних форм через спосіб їхнього застосування. Такий спосіб виявляється тільки через дію, отже його неможливо визначити абсолютно правильно для будь-якого випадку.

Мовленнєвий акт як комунікативний можна описати за допомогою термінів "когнітивна подія" та "ментальне виробництво людини". Комунікація передбачає, що взаємини мовців здійснюються у площині трьох складових – 1) загального контексту і ситуації мовлення, 2) мови як кода та 3) індивідуальних повідомлень як теми. Мовленнєвий акт долає межі когнітивної діяльності, оскільки містить у собі різні перцепції та апперцепції – візуальні, фонетичні, емотивні, неартикульовані конотації тощо. Звідси постає проблема складності експлікацій з процесу мовлення іманентних безпосередніх, тобто вбудованих у дорефлексивний життєсвіт мовців, смислів або навпаки навмисно захованих цілей. Дж.Остин як один із фундаторів теорії мовленнєвих актів (ТМА) розробив концепцію локутивних, іллокутивних і перлокутивних актів, методологічні рекомендації якої я використовую для доведення важливості такого знання задля порозуміння у спілкуванні, зокрема між викладачем і студентом.

Аби визначитись в іллокутивах попередньо треба виявити зміст перформатива і констатива (перформативне висловлювання і констативне висловлювання). Такі висловлювання Дж.Остин досліджує у книжці із символічною назвою "Як здійснювати дії за допомогою слів", що була видана у 1962 р. Аналіз виявлення розбіжностей між перформативом і констативом Дж.Остин розглядав як черговий крок у розвитку логічних уявлень про два класи висловлювань – такі, що мають смисл, і такі, що не мають смислу. Перформативи, або висловлювання, що мають смисл, водночас постають як здійснення певних дій ("Я обіцяю, що ..."). Констативи, або дескрипції, мають здатність бути істинними чи хибними висловлюваннями. Отже, Остин аналізує мовленнєві акти, започаткувавши, таким чином, теорію мовленнєвих актів.

Підґрунтям розуміння мовленнєвих актів є здатність речення виконувати подвійну функцію. По-перше, есплікації його власного смислу (семантика речення). По-друге, воно, будучи промовленим, здійснює певну дію. Мовлен-

неві акти онтологізуються людиною як мовцем. За допомогою цих актів актор (суб'єкт дії) щось стверджує, про щось запитує, щось наказує, про що-небудь попереджає, щось обіцяє тощо. Отже, відмінність між перформативом і констативом полягає у тому, що перший є водночас і твердженням, і дією, тому він не оцінюється як істина або хиба. Він оцінюється з боку того, чи можна його здійснити чи не можна. Навпаки, констатив – це дескриптивний вислів, який може бути істинним чи хибним.

Локутивний акт – це мовлення само по собі; іллокутивний – мовлення, пов'язане із здійсненням певної мовної функції, а саме – запитання, оцінки, наказу тощо; перлокутивний – мовлення, пов'язане з ефектом цілеспрямованої на слухача дії [7, 84-93]. У конкретних формах мовної комунікації, що зорієнтована на вирішення повсякденних проблем, має місце подвійний процес. З одного боку, це широкий комплекс розробки в межах пануючого політико-правового поля, що визначається морально-етичними конотаціями, програм і відповідних механізмів їхнього запровадження як актуальних для індивідуального буття в аспекті його гуманізації. Цей підхід передбачає генералізацію інтересів і цінностей. З другого, – безпосередня комунікація викладача із студентами з метою досягнення порозуміння, що виявляється через механізми наочного втілення, матеріалізації комунікації. І цей підхід передбачає індивідуалізацію інтересів і цінностей. Задля успіху таких взаємин, які вибудовуються не на підставах "авторитетний викладач і невіглас-студент", коли втілюється або повне (некритичне) панування позиції викладача або пасивне її засвоєння з боку студента, необхідно відрефлексувати усі три акти – загального контексту, мовних кодів й індивідуальних повідомлень. Структура навчальної дії як форми активності виявляється у її членуванні на об'єкт і суб'єкт (при цьому я наголошую на суто гносеологічному аспекті такого членування і намагаюсь подолати усілякі соціально-негативні його конотації). Так, локутив (мовлення) як проголошення актуальної проблеми є симетричним щодо суб'єкта і об'єкта. Його треба аналізувати з огляду на граматику мови. Для побудови іллокутива також використовується мовна граматики, однак його аналіз детермінується ще й семантично.

Дж.Серл продовжує дослідження проекту ТМА у напрямку переходу від переважно лінгвістичного аналізу повсякденної мови до інтерпретації її як специфічної здатності людей до спілкування, пізнання і усвідомлення дійсності. Він виокремлює п'ять типів іллокутивних актів, що визначаються цілями мовлення. Це асертиви (у термінах Остина – констативи), тобто констатація стану справ, коли ми використову-

ємо дієслова: твердити, заявляти, завіряти тощо. Другий тип іллокутиву – комісиви – спрямований на суб'єкта висловлювання і характеризує статус його мовного акту: зобов'язуюсь, обіцяю, погоджуюсь тощо. Третій – директиви – дії спрямовані на об'єкт висловлювання: прошу, наказую, пропоную. Четвертий – декларативи – створює нову реальність: проголошую, стверджую, називаю тощо. Інтелектуалізація іллокутивів допоможе студентам виявляти у "живій плоти" діалогу між викладачем і студентом, студентом і студентами, загалом у будь-якому мовленнєвому процесі цілі реальних учасників діалогу. Якщо розв'язання проблеми потребує посилення позиції суб'єкта і комунікація тяжіє до сугестивного (спонукального) типу, то суб'єкт використовує комісиви, директиви і декларативи. За Серлем, посилити свою позицію можна двома шляхами: посиленням статусу мовленнєвого акту з боку агента або через послаблення статусу адресата [8, 70].

Комунікація між викладачем і студентом не обмежується мовленнєвими актами. Вона стає реальною тоді, коли в ній досягається порозуміння як висвітлення життєсвіту – цього останнього притулку людини. Пануюча соціальна тенденція, що втілюється в експансії цілераціональної дії в епоху індустріалізації, технократизації людського буття, руйнує його. Життєвіт не в змозі себе захистити, оскільки є безпосереднім, апріорним, анонімним, нетематизованим, суб'єктивним і неспроможним на ідентифікацію своїх смислів безпосередньо через мову як універсум будь-яких смислів. На думку Ю.Габермаса, життєвіт потребує раціоналізації. Однією з форм такої раціоналізації є прагматика мови як мовленнєва практика виявлення смислів задля цілей порозуміння.

Велика зацікавленість інтелектуальною громадськістю проблемами мови і мовної прагматики, стрімке зростання значущості семіотики і семіології для вирішення актуальних проблем людського буття, не тільки поетичного і художнього, а й насамперед політичного, господарського, екологічного тощо спричинили ситуацію в сучасній філософії, яку почали позначати як герменевтично-лінгвістично-прагматичний поворот. В цьому річизі відтепер розрізняють прагматику емпіричну (Ч.Пір, Моріс, Р.Якобсон) і універсальну (К.О.Апель, Ю.Габермас). Мовленнєві акти, в яких реконструйовані актуальні структури мовних висловлювань за певних соціокультурних умов, є завданням емпіричної прагматики.

Оскільки є правила, то має місце також й їхнє порушення. Прагматика виявляє умови (не тільки граматично-синтаксичного ґатунку, за якими функціонує мова), що спричинюють порушення правил мовної гри. Дослідження

таких умов допомагає користувачам мовними одиницями виокремити мовно-сміслові відхилення. До компетенції прагматики належить теорія імплікатур мовленнєвого спілкування П.Грайса [3]. Норми, яких мають дотримуватися актори, є наслідками принципу кооперації або співпраці. Вони постають як чотири постулати мовної дії, дотримання яких обов'язкове, якщо люди хочуть порозумітися: кількості, якості, відношення, засобу. Їх можна виокремити вже в повсякденній комунікації. Постулати набувають наступної вербальної форми: "Намагайся зробити свій комунікативний внесок: (постулат кількості) "якомога інформативнішим": (якості) "...істинним"; (відношення) "...релевантним"; (засобу) "...зрозумілим".

Використання в мовленнєвій дії мови з її кодами і правилами передбачає дві здатності, порушення яких призводить до аномалій. Це здатності до селекції і субституції (заміщення), що відтворюються за відношеннями подібності, і здатності до комбінацій і контекстної композиції, що відтворюються за відношеннями суміжності. Такі здатності досліджує Р.Якобсон і доходить висновку, що вони визначаються об'єктивною природою мови і функціонують як дві операції – комбінації й селекції [8]. Мовні знаки і одиниці постають контекстом для простіших одиниць і водночас вони знаходять свій власний контекст у полі складніших мовних одиниць. Тому будь-яка реальна група мовних одиниць пов'язує їх в єдність вищого ґатунку, отже ми можемо говорити про те, що комбінація і контекстна композиція постають двома боками однієї операції. Селекція здійснюється шляхом вибору між альтернативами. Такий вибір передбачає можливе заміщення однієї альтернативи іншою, яка в одному відношенні еквівалентна, а в другому – відмінна від першої альтернативи. Таким чином селекція і субституція теж постають двома боками, але вже іншої операції.

Поняття, якими оперує людина, впорядковують її реальність, типи дій, форми спілкування з іншими. Таким чином, центральна роль у визначенні повсякденності належить понятійній системі. Схеми понятійної системи, що реалізуються у повсякденній мовленнєвій практиці як мовленнєві акти, виявляють себе автоматично, тобто не завжди усвідомлюються індивідом як змістові структури. Тому актуалізується завдання реконструкції таких схем (однією з таких дослідницьких завдань є "археологія знання" М.Фуко) через аналіз природної мови як "домівки буття" (М.Гайдегер). Така настанова щодо мови є граничним горизонтом в філософії лінгвістичного повороту.

Такий аналіз пов'язує мову не тільки із семантичними і синтаксичними проблемами (що, власне притаманне класичній філології і лінг-

вістиці), а й з прагматичним, тобто з контекстом, в якому мова онтологізується. В прагматиці до поняття контексту належать не тільки смисли і значення, що експлікуються із словника. Контекст складається з мовця, слухача, а також позамовної ситуації спілкування. Таким чином, ми говоримо про два параметри мовного застосування: прагматика досліджує типи застосування мовних одиниць, з якими ідентифікує себе актор, і роль контексту при визначенні засобу розуміння висловлювань. Саме з цими параметрами співвідносяться два типи норм: правильних з лінгвістичного погляду (синтаксис і семантика) і правильних з екстралінгвістичного погляду (етична, правова, екологічна, релігійна, етикетна тощо правильність). Порушення і тих, і тих норм призводить до прагматичного відхилення. Норми, про які йдеться, і які в прагматиці мови мають різні назви – принципи, угоди, пресупозиції, за своїм змістом зводяться до вихідних, само собою зрозумілих, тому вони й не промовляються, але стикуються із правилами, яких дотримуються актори спілкування в типових ситуаціях мовного спілкування, а також із тою роллю, яку відіграє в цій ситуації позамовний контекст.

ТМА без експлікацій у соціокультурний простір належить радше до сфери лінгвістики, ніж до філософської теорії, навіть в розумінні практичної філософії. Тому моє дослідження намагається не втручатись у компетенцію лінгвістики і за причин складності цих досліджень і певної обмеженості їхнього опанування і за причин того, що моє завдання, як я його окреслила раніш, пов'язане із практичною реалізацією ТМА у повсякденній комунікації. Отже локутиви артикулюються у межах дискурсивної етики, мета якої – порозуміння – реалізується через дотримання певних процедур практичного (тематизованого) дискурсу через використання його учасниками мови і здійснення мовленнєвих дій. Методологічною задачею тут постає припущення "про ментальний світ людини як певну сукупність архетипічних структур. Ці структури є природженими для нашої психіки як універсалії мови (з погляду структурної лінгвістики)" [5, 81].

Формування теоретичних засад дискурсивної етики пов'язане із дослідженнями Ю.Габермаса. Зокрема, в статті "Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ" він виявляє відмінність між діяльністю, спрямовану на порозуміння, і діяльністю, зорієнтовану на мету (цілераціонально спрямовану) [2, 289]. Для успішної цілеспрямованої дії значення має ситуація дії. Отже дослідження ТМА, започатковане Дж.Остином і продовжене в його традиції Дж.Серлем, Габермас доповнює соціальністю, яку він інтерпретує як

раціональне сплетення тем і дій у соціальному просторі й історичному часі. Така соціальність реалізується через приналежність індивідів до інтерсуб'єктивного спільного життєвіття (*Lebenswelt*) їхньої мовленнєвої спільноти. Інваріантність і комбінаторика живої мови надає можливості інтерсуб'єктивно налаштованим індивідам конструювати свої стосунки через звернення до другої особи (лексичне "ти").

Мовлення як дія реалізується двома шляхами: фонетично і фізично, тобто проголошенням речення-висловлювання і фізичними рухами. Оскільки, як ми вже казали, зміст і значення мовленнєвих дій виявляється на перетині вербальної та невербальної комунікації, остільки їхня експлікація потребує аналізу й лінгвістичного й позалінгвістичного. Порозуміння із людьми, що мають фізичні вади, зовнішній прояв яких певним чином порушує очікування і передбачення нового учасника комунікації, а також його традиції, звички, порядок спілкування, що визначається кодами його субкультури, постає внаслідок реалізації трьох умов. Перша пов'язана із ізоморфністю знака і значення, яка виявляє в обох царинах (знака і значення) схожі засоби аби полегшити транспозицію граматичних, синтаксичних і семантичних структур і експлікувати зміст повідомлення. Друга пов'язана із досвідом спілкування з такими людьми, який є підставою тієї ж самої експлікації. А третьою умовою, що належить ані до ТМА, ані до епістемології, проте стає центром і орієнтиром перших двох, є умова симетричних відносин в комунікації. Тут треба наголосити на певному аспекті симетрії. Йдеться не про онтологічну чи гносеологічну, а суто етичну симетрію, тобто симетрію в гідності і повазі до ціннісно-смиислового універсуму індивіда – актуального чи потенціального учасника дискурсивних практик. Базована на солідарних, партнерських стосунках така симетрія має а пріорі повагу до Іншого.

Мова у Ю.Габермаса постає як медіум передавання інформації і джерело соціальної інтеграції. Такі притаманні мові якості відбиваються у двох типах дій – стратегічної і комунікативної. Умовами комунікативної дії є спільний горизонт *Lebenswelt* і спільне тлумачення ситуації. Схожі функції цих дій виявляються у тому, що вони координують, облаштовують, налагоджують певні міжлюдські стосунки. Відмінність же полягає у тому, що стратегічна дія спирається на цілераціональність певних планів діяльності, а комунікативна – на раціонально обґрунтовану силу результатів порозуміння.

Габермасів аналіз комунікативної дії як мовленнєвих актів дає можливість виявити приховану стратегічну дію, яка транспонує мотив дії з Его на мотив дії Alter. Етапами (кро-

ками) такого транспонування є іллокутивний наслідок – перлокутивний ефект. Так, скажімо, фізично здорова людина каже людині з особливими потребами, що її вади є наслідком дій її душі в минулих втіленнях (такі оповіді практикують, наприклад, кришнаїти). Хвора людина таким чином відчуває недоліки свого тіла як спокутування неправильних з морального погляду дій (порушення кармічних законів) і намагається удосконалюватись аби в наступній реінкарнації набути красивого і здорового тіла. В такому випадку медіум мови час від часу змінює модус діяльності.

Феноменологічно-герменевтичний підхід до мови, через яку Світ – зовнішній і внутрішній, сакральний і профанний, свободи і необхідності тощо – конститується, отже не задається, а постійно творчо твориться в процесах міжсуб'єктивної комунікації можна прояснити через такий приклад слововжитку. Так, доволі часто в повсякденних текстах використовується слово "інвалід", яке містить у собі подвійну семантику, яка з етичного погляду є сумнівною. Перша пов'язана із латинським словом *validus* – міцний, здоровий, отже використовуючи слово "інвалід" ми латентно підкреслюємо відсутність міцності і здоров'я (порушення принципу поваги). Друга семантика денотується із *value* – цінністю, отже вживання слова "інвалід" латентно містить у собі її відсутність (тут порушено регулятивність категоричного імперативу І.Канта про людину завжди як ціль). Можна зробити такий висновок: використання слова "інвалід" суперечить базовим цінностям лібералізму, а психологічно програмує людину не довіряти собі самій чи навіть не любити себе. Якщо в нашій повсякденній лексиці ми знаходимо інше слово або словосполучення, в якому мінімізована несхожість зовнішнього вигляду людей, з критеріїв: добре – погане, тоді ми в етичному плані вибудовуємо симетричні стосунки, які визнаються інтерсуб'єктивно. Використання мовних одиниць в повсякденному спілкуванні з огляду на конкретну життєву ситуацію впливає на потенціал мовленнєвої об'єднуючої енергії.

Таким чином, ми розглянули теорію мовленнєвих актів з огляду на її значення для практичної філософії, яка укорінює в суспільній свідомості думку про спроможність людини за певних соціокультурних умов вирішувати проблеми людського буття з позицій гуманізації міжлюдських стосунків. Прагматика мови надає можливості унаочнити способи використання мовних одиниць у навчанні і вихованні студентів, в структуруванні повсякденною мовою їхнього світогляду, в якому мінімізоване використання лексики, в якій присутні слова і словосполучення, що можуть знецінювати людину.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Витгенштайн Л.* Tractatus Logico-Philosophicus; Філософські дослідження. – К.: Основи, 1995. – 311 с.
2. *Габермас Ю.* Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ // Єрмоленко А.М. Комуникативна практична філософія: Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С.287-324.
3. *Грайс Г.П.* Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып.XVI. – М.: Прогресс, 1998. – С. 217-237.
4. *Єрмоленко А.М.* Комуникативна практична філософія: Підручник. – К.: Лібра, 1999. – С. 7-228.
5. *Кримський С.Б.* Запити філософських смислів. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. *Новое в зарубежной лингвистике.*– М.: Прогресс, 1986. – Вып. XVII: Теория речевых актов. – 284 с.
7. *Остин Дж.* Как совершать действия при помощи слова // Остин Дж. Избранное. – М.: Идея-пресс, 1999. – С.7-138.
8. *Попович М.В.* Раціональність і виміри людського буття. – К.: Сфера, 1997. – 290 с.
9. *Якобсон Р.И.* Два аспекта языка и два типа афатических нарушений // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С.110-132.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2008 р.